

GUITMAN BARNABÁS

SZILÁNKOK AZ ERZSÉBETVÁROSI ÖRMÉNY KATOLIKUS PLÉBÁNIATEMPLOM KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Erzsébetváros (Dumbrăveni, Elisabethstadt, Elisabethopolis) újabbkori története elválaszthatatlanul összefonódott az Erdélybe több mint 300 éve betelepült örmények sorsával. Tanulmányomban az örmény közösség által itt létrehozott, a tudományos vizsgálódás előtt sokáig elzárt kárpát-medencei kulturális örökségről szeretnék röviden megemlékezni: az erzsébetvárosi örmény katolikus plébániatemplomban található könyvtárról.¹

Ha egy addig ismeretlen könyvtárral találkozok a kutató, efféle kérdések merülnek fel benne.: Mikor, ki alapította a könyvtárat? Mi volt a célja vele? Mit lehet megtudni az állományáról? Bővítették, gondját viselték, használták-e később? Egyáltalán milyen források állnak rendelkezésre a könyvtár történetéhez? Mindezekre megkísérlek választ találni, miután a város korábbi történetének néhány fontos mozzanatát felidéztem.

Erzsébetvárost az egykori Kis-Küküllő vármegyében Medgyes (Mediaș) és Segesvár (Sighișoara) között találjuk meg a térképen. A korábbi nevén Ebesfalvának nevezett település a 14. század első felétől tűnik fel az okleveles forrásanyagban.² A 15. század közepétől került hosszú időre az Apafi család birtokába³, akik a város szívében ma is megtalálható reneszánsz kastélyt építtették.⁴ 1661-ben ebből a kastélyból vitték a marosvásárhelyi táborba Ali pasa elé a fiatal Apafi Mihályt, akit Kemény János ellenében ott választottak meg fejedelemmé. Az ő fejedelemsége idején telepedtek meg az örmények nagyobb számban Ebesfalván 1685-ben.⁵

1 A 2002 tavaszán újra felfedezett téka katalógusát a PPKE BTK akkori hallgatóiból verbuválódott kutatócsoportja készíti.

2 Első említése: Sacerdos de Ebes 1332-ből való. *Léstyán Ferenc*: Megszentelt kövek: a középkori erdélyi püspökség templomai. Gyulafehérvár, 2000²; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1987. III. 551; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V., Bp., 1913.

3 *Csánki*: i. m.; *Ávedik Lukács*: Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája. Szamosújvár, 1896, 31.

4 Nevezetesen Apafi Gergely, aki két táblán is megörökítette a kastély építését. „Me fecit fieri Egregius Gregorius Apaffi de Apanagyfalva, Comes Comitatus Dobocensis, Magister Curiae Domini Reverendissimi Fratris Georgii Episcopi Varadiensis 1552”, illetve „Domum hanc ex Dei Optimi maximi benignitate Egregius Dominus Gregorius Apaffi de Apanagyfalva, Magister Curiae et Consiliarius serenissimi Principis Domini Dni Ioannis Secundi Electi Regis Hungariae extruxit sumptibus propriis e solo et a fundamento erigendam aedificadamque curavit. Anno salutis MDLXIII.”

5 Az örmények két hullámban érkeztek Moldvából Erdélybe, az első betelepülés 1654-ben történt, a második az 1670-es évtől. Ebesfalván az első anyakönyvi bejegyzés, mely örmény jelenlétéről tanúskodik, 1658-ból származik. *Ávedik*: i. m. 59–61.

1689-ben I. Apafi Mihály végleges letelepedést engedélyez s jogot adott az örményeknek vallásuk szabad gyakorlására, kereskedésre, továbbá saját bíró választására.⁶

Mindjárt a betelepülést követően alakult meg az *örmény compania*, ami az Erdély területén élő örmények egyfajta önkormányzati szerve volt, mint az összes örmények feletti egyházi és közigazgatási hatóság, amelynek költségeit 3/5 részben Szamosújvár, 2/5 részben Ebesfalva viselte.⁷ Első bírájuk az érdemeiért megnevesített ebesfalvi Dávid Tódor lett.

A 18. század az erdélyi, ezen belül az ebesfalvi örmények számára is a gyarapodás, a lendületes fejlődés korszaka. 1733-ban a település Erzsébetvárosra változtatta a nevét, melyet III. Károly kiváltságlevéllel erősített meg.⁸ Az Apafi-örökösök halála után a kincstárra szállt birtokot pedig 1758-ban vásárolta meg a város Mária Teréziától 60 000 rajnai forintért.⁹

Több templomot is emeltek ekkor az örmények a városban, 1763-ban árvíz megrongálta a mára már lebontott – 1723 és 1725 között a Szentháromság tiszteletére épült örmény – Ótemplomot, emiatt az időközben anyagiakban és lélekszámban is gyarapodó örménység nagyobb templom építésébe fogott.¹⁰ Ezzel szinte egy időben építették a mechtarista rend templomát is Szent Péter és Pál tiszteletére, ezt később a latin rítusú római katolikus egyházközség megvásárolta az örményektől.

A barokk stílusú örmény főtemplom alapjait 1766-ban rakták le, s a Gindtner Ferenc vezette kolozsvári kőművesek részvételével folyó munka 1783-ra fejeződött be. Erdély neves püspöke, Batthány Ignác (1741–1798) szentelte fel a város névadója, Szent Erzsébet tiszteletére 1791-ben. A főoltár és a templombelső szobrainak jelentős része Hoffmayer Simon szobrász alkotása, a Szent Erzsébet-főoltárképet Veress Mátyás festette meg 1787-ben.¹¹

A szentély oldalfalai mentén mindkét oldalról két szinten két-két helyiséget alakítottak ki, amelyek ablakai egyrészt a szentélyre, másrészt az utcára, illetve a templomkertre nyílnak. Az északi oldalon az első és a második szinten is raktárnak használják a két helyiséget, a hulladék között rossz állapotban lévő kéziratok is találhatóak, amelyeket a városi levéltárból menekíthettek ide. A déli oldalon a sekrestye felett mives ajtó mögé zárva az első szinten kapott helyet a mintegy 2200 kötetes könyvtár. A második szinten festmények és liturgikus színjátékokhoz való kulisszák porosodnak, a portrék java része az erzsébetvárosi klérus tagjait ábrázolja.

A tékának helyet biztosító, hozzávetőlegesen 30 négyzetméteres terem elsőrangú választás volt, a helyszíni vizsgálódás során se vizesedés, se kártevők nyomaira nem bukkantunk, a köteteket kiváló állapotban őrzik a szekrények. A könyvek a falak mentén körben elhelyezett hat, alul fiókos, felül üvegajtós,

6 *Ávedik*: i. m. 60.; Szemelvények III–IV.

7 *Hovhannesian Eghia*: Armenia népe. Gödöllő, 1934. 268.

8 *Ávedik*: i. m. Szemelvények XVIII–XXIV.

9 *Ávedik*: i. m. 43.

10 *Ávedik*: i. m. 95–97.; *Léstyan*: i. m.

11 *Miski György*: Erdélyi és Erdélyen kívüli települések ismertetése. In: Székelyföld és Erdély. Arcanum [CD-ROM] 2001.

korabeli szekrényben találhatóak. Az egyes szekrényeket számokkal jelöltük meg, amellyel a későbbi egyértelmű tájékozódást kívántuk lehetővé tenni. A szekrények fiókjában eredetileg miseruhákat is elhelyezhettek, mivel a fiókon az egyházi év során használt liturgikus színek latin elnevezései vannak feltüntetve: 1. szekrény – color albus (fehér); 2. szekrény – color violaceus (lila); 3. szekrény – color viridis (zöld); 4. szekrény – color niger (fekete); 5. szekrény – color ruber (vörös); 6. szekrény (nincs színjelölés). Jelenleg azonban kizárólag könyvet, illetve kéziratot tartanak a teremben. Elhelyeztek a helyiségben egy kisebb, egyszerűbb szekrényét is, melyben levéltári anyag található.

A szekrényekben a könyvek jelenleg nyelvek szerinti, ezeken belül pedig tematikai csoportosításban szerepelnek. Így beszélhetünk latin, magyar, olasz, német és francia szekrényekről, illetve teológiai, orvosi, nyelvészeti, jogi, filozófiai, valamint természettudományi jellegű csoportokról. Az 1-es szekrény. Ebben a szekrényben 4 polcon, de 6 sorban mintegy 300 kötet könyv található, amelyek latin nyelvűek és teológiai vonatkozásúak. (Pl. *Hugo Grotius: De veritate religionis christianae. Halae Magdeburgicae 1734.*) Ennek a szekrénynek két fiókjában találhatóak az örmény nyelvű könyvek is, számuk mintegy 200 kötet. A 2-es szekrényben a magyar nyelvű könyvek kaptak helyet, főleg 18–19. századi kötetekről van szó, irodalmi, nyelvészet és teológiai témájúak. (Pl. *P. Bazanyi Pál: Imago Vitae, et mortis. Az életnek és halálnak képe. Nagyszombat, 1712.*) A 3-as szekrényben német és latin nyelvű munkák találhatók. A latin nyelvűek itt is teológiai munkák, míg a német nyelvűek teológiai (pl. *Predigten über Sonntägliche und Feuertägliche Evangelien. Augsburg, 1775.*), természettudományi (pl. *Benjamin Schol: Lehrbuch der Chemie. Wien, 1824.*), illetve orvostudományi jellegűek, főképp a 18–19. századból. A 4-es szekrény állománya is és maga a szekrény kialakítása is nagyon hasonlít az 1-es számú szekrényéhez. Ebben is teológiai könyvek vannak, számuk szintén 300 körüli. Az 5-ös szekrényben olasz nyelvű könyvek, tematika szerint teológiaiak (*Massillon: Parafrasi morale. Venezia, 1756.*), de más, például irodalmi jellegű kötetek is találhatók itt. Velencéből származik a kötetek legtöbbször, így az ottani mechitarista központtal való kapcsolat eredménye lehet ez az állomány, bár eredetét a possessor-bejegyzések tételes átvizsgálásával a későbbiekben lehet pontosan megállapítani. A 6-os szekrényben is latin nyelvű munkák vannak, azonban már nem teológiai, hanem elsősorban nyelvészeti (*Emmanuelis Alvari SJ: Institutionum Grammaticarum de Syllabarum Dimensione, cui adjungitur ars metrica. Budae, 1791.*), jogi (*Stephanus de Werbőcz: Werbőczius illustratus sive decretum tripartitum juris consuetudinarii inlyti Regni Hungariae. Claudiopoli, 1762*), klasszika-filológiai (*Cicero: Officiorum Libri tres. Venetiis, 1540*), természettudományi, valamint orvostudományi (*Theodorus Zwingerus: Theatrum praxeos Medicae quo aegritudines corporis humani. Basileae, 1710*) könyvek. Az 5-ös és 6-os számú szekrényt egy polc köti össze, az itt található könyvek francia nyelvűek (*Helvetius: Traite des maladies les plus frequentes. Paris, 1734*).

A fiókokban részben kéziratok, levelek, részben az igazán ritkaságnak számító örmény könyvek találhatók. A zömében 18. századi örmény nyelvű könyvekre az állományhoz viszonyítva kis számuk ellenére kuriózumként tekinthetünk.

Néhány kötet korábbi, de vannak 19. századi kötetek is. Lényegében kicsiben tükrözik azt az időbeli eloszlást, amit a könyvtár teljes egészében hordoz. Ebben az állományban a teológiai téma a meghatározó, ezen belül is a biblikus jellegű munkák: zsolnároskönyvek, Jacobus Villotte evangélium-exegézise, Máté evangéliumának örmény nyelvű kiadása, hogy csak néhányat említsek a gazdag anyagból. A másik jelentősebb csoport a liturgikus könyveké, amelyek elsősorban misekönyvek. Kiadás szempontjából fontos megemlíteni, hogy a könyvek általában Velencében készültek, főleg Antonio Portoli nyomdájából származnak, amely 1718-tól mechtarista nyomdaként szerepel.

Az elsődleges forrás a könyvtárra természetesen maga a könyvtár állománya, a könyvek, illetve a különböző kéziratok, jegyzőkönyvek. Nyomatott formában csupán Ávedik Lukács várostörténeti könyvében található róla alig néhány bekezdés.¹² Ebből megtudjuk, hogy Patrubby Antal¹³ főesperes tevékenységéhez köthető a könyvtár alapítása, Ávedik tudósít arról is, hogy a kötetek nagy része, 1500 darab, Patrubby magánkönyvtárából származik.¹⁴ A kötetek számát 2200 darabban határozza meg Ávedik. A levéltári részleg, mely tartalmazza az örmények honfiúsítására vonatkozó okmányokat, vallási egyesületek, királyi és kormányzati okiratok másolatait: püspöki vizitációs okmányokat, egyházközségi jegyzőkönyveket, az ő idejében, tehát a 19. század végén lett rendezve.

A fentieket támasztja alá az alábbi idézet, melyet a könyvtárban található, az 1820-as években Patrubby Antalt a főesperesi méltóságban követő Kabdebó János¹⁵ által *Descriptio Parochiae Elisabethopolitanae* címen írt kéziratból vettem. „A plébániához tartozó könyvtár jegyző- és anyakönyvekkel. Ebben a templomban egy takaros könyvtár található a bazilika sekrestyéje feletti szobában, a könyvek elrendezett jegyzéke még nincs kész, mihamarabb el fog készülni. Ennek a könyvtárnak az alapját 1803-ban az akkori főesperes tisztelendő Patrubby Antal úr vetette meg, amihez a templom jelenlegi plébánosa a jelenlegi tökéletesítéshez 1806-ban a dicséret főesperes révén könyvtárosként rendeltetett. Ez a könyvtár így nyerte a kezdetét és a növekedését, és a helyi elhunyt lelkészek és káplánok könyveiből is fog kapni. A jelenlegi plébános hasonlóképp nem megveendő könyvtára is végül a plébániai könyvtár könyvjegyzékébe vétetik majd be. A keresztelezési, bérmentési, házassági és halotti anyakönyveket alaposan vezetik, miként az egyházmegyei, vidéki és állami ügyek jegyzőkönyveit is.”¹⁶

12 *Ávedik*: i. m. 122.

13 Patrubby Antal, 1791-től haláláig (1814) Erzsébetváros főesperese és plébánosa.

14 *Ávedik*: i. m. 109.

15 Kabdebó János, 1815–1832 főesperes.

16 „Bibliotheca ad Parochiam pertinens cum Matriculis et Prothocolis

Est in hac Ecclesia Bibliotheca elegans e cubiculi supra Sacristiam Basilicae posito, formata Index librorum confectum nondum est, conficietur quamprimum. Initium hujus Bibliothecae Anno 1803 ejus temporis Archidiaconus R[everendissimu]s D[ominus] Antonius Patrubby fecerat, quam ad perfectionem modernam modernus Ecclesiae Parochus Anno 1806 per laudatum Archidiaconum Bibliothecarius constitutus perduxit. Bibliotheca haec sicut initium ita et incrementum accepit et habet e libris defunctorum localium Parochorum et Capellanorum.

A könyvtár állományának túlnyomó többsége tehát a plébános-esperesek hagyatékából állt össze, amit a kötetekben olvasható possessor-bejegyzések is alátámasztanak. A könyvtár tehát tükrözi a helyi klérus művelődésének, érdeklődésének. Karácsony János, Patrubány Antal, Kabdebó János (†1832), Csíki Imre (†1865), Ávedik Lukács neve szerepel legtöbbször a kötetek birtokosaként.

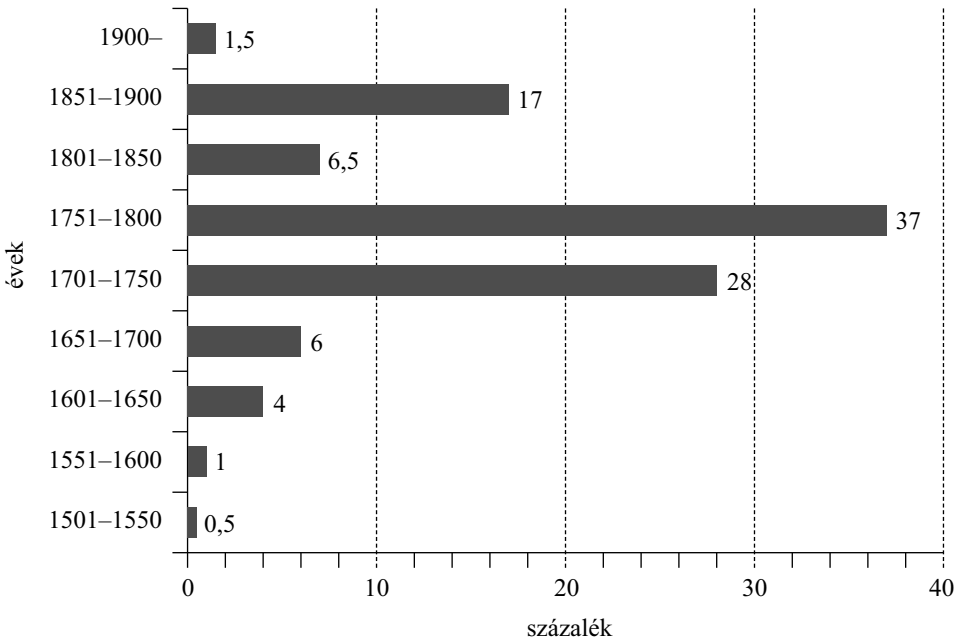
A liturgikus jellegű könyveken látszanak leginkább a használat jelei. Nyilvánvalóan tűnik az is az állomány tematikai felépítéséből, hogy a könyvtárat az egyházi méltóságokon kívül esetleg a város csúcsertelmisége, illetve néhány diák használhatta még. Sok kötet felvágatlan, elképzeltető, hogy ezeket csak reprezentáció céljából vásárolták.

A könyvtár vizsgálatának az elején felfedeztük, hogy a könyvek számokkal vannak ellátva, ez valószínűsítette valamifajta könyvjegyzék, katalógus elkészülését, amire Kabdebó János is utalt (*Index librorum*). Többnyire háromféle szám tartozik egy-egy kötethez, ami jelzi, hogy legalább háromszor átrendezték a könyvtárat, azonban a kötetek a polcokon nem e számok szerint vannak sorba rendezve. Az egyik 19. század eleji egyházlátogatási jegyzőkönyvben van ugyan könyvjegyzék, ez azonban csak mindössze néhány száz kötet jelenlétéről tanúskodik. Elképzeltető tehát, hogy ebbe a mindennapos használatra kiválogatott könyveket írták fel. Az 1960-as években a román állam kérésére az egyházi gyűjteményekről leltárt kellett készíteni, amit Bukarestbe továbbítottak. Ez a leltár megtalálható a könyvtárban, de mindössze mintegy 1400 kötetet tartalmaz. Két lehetőség adódik, egyrészt eltűnt közel 800 kötet, másrészt szándékosan hagytak ki a leltárból köteteket. Erre válasz csak a pontos katalógus elkészülte után adható.

A könyvek kiadási éveinek százalékos vizsgálata pontosan tükrözi a könyvtár történetét (1. ábra).

A 16–17. századi kötetek általában velencei kiadásúak, ezen kívül szép számmal akad németországi műhelyekből származó kötet is. Az 1. ábráról leolvasható a közösség virágzásának ideje, a 18. század, a kötetek több mint 50%-át ekkor adták ki. Ezen időszak magyarországi kötetei legnagyobbbrészt nagyszombati kiadásúak (*Szabó István SJ, Három esztendőre való vasárnapi predikációk. Nagyszombat, 1746.*), illetve néhány erdélyi kiadású kötet is található köztük. A 19. század második feléből is viszonylag sok könyvet találunk a polcokon, ez szintén egyfajta lecsapódása lehet a dualizmus időszakát jellemző fellendülésnek. A kötetek jellemzően már vagy német, vagy magyar nyelvűek. Nagyon sok közöttük az olyan tankönyv, amelyet tanulmányaik befejeztével a tulajdonosok a könyvtár számára adományoztak. Az első világháború utáni időszakból csupán véletlenszerűen került egy-két könyv a 2-es szekrény polcaira.

Bibliotheca nunc fungentis Parochi aequae non contemnenda inferetur in Indicem librorum Bibliothecae Parochialis ad calcem. Matriculae Baptisatorum, Inoculatorum, Copulatorum et mortuorum ducuntur accurate, sicut et Prothocola Ordinationum Episcopalia Consistorialium, Regiarum et Gubernialium.”

1. ábra. A könyvtár állományának időbeli eloszlása

A könyvtár jelentősége az alábbiakban fogható össze. Egyrészt jelentős számú, ritkaságszámba menő örmény nyomtatott és kéziratos köteteket őrzött meg kiváló állapotban. Másrészt, ugyan a további kötetek között eddig kiemelkedő ritkaságot nem talált a kutatócsoport, a possessor-bejegyzések vizsgálata mégis számos érdekes összefüggésre, eddig nem ismert életrajzi adatra világíthat rá. Továbbá teljesen fennmaradt 18. századi könyvtárként hűen tükrözi Erzsébetváros felső értelmiségi rétegének művelődési viszonyait.

BARNABÁS GUITMAN

FRAGMENTS OF THE HISTORY OF THE ARMENIAN-CATHOLIC CATHEDRAL OF ERZSÉBETVÁROS

Erzsébetváros (Dumbrăveni, can be found between Medgyes (Mediaș) and Segesvár (Sighișoara) on the maps in Transylvania. The history of this city has become inseparably entwined with the fate of Armenian people which settled down in Transylvania more than 300 years ago. In this study I would like to introduce the recently rediscovered library in the Armenian-Catholic cathedral of Erzsébetváros.

The settlement (earlier called Ebesfalva) occurred in documented sources from the first half of the 14th century. The owner of the settlement was the Apafi family. Mihály Apafi, becoming

the Prince, gave the first privileges to Armenian people coming to Transylvania in the last third of the 17th century. The 18th century was the age of growth for Transylvanian Armenians as the cathedral was completed by the end of the century. The library with about 2200 volumens was located in the room above the vestry.

An approximately 30 square-meter room keeps the bibliotheque within its 6 cupboards which were made in the 18th century with glass-doors. These cupboards conserved the books in an excellent quality. There are manuscripts, letters and uique Armenian books in the drawers under the selves in a neat order.

The substance of the library consists of theological, devotional, scientific books and course-books, these are the bequest of the clerical persons of this church. The foundation of the library was connected to the name of Antal Patrubány archdeacon, as it turns out of the manuscript of János Kabdebó: 'Descriptio Parochiae Elisabethopolitanae'.

Books were numbered, this way it is likely that a register or a catalogue was made on them. This register is referred by Kabdebó as well in his 'Index librorum', but we cannot find a contemporary register, only an inventory from the 1960's, which consists of 1400 items. If we examine the edition-years of the books, the percents of these can reflect the history of the library. More than 50 percents of the volumes are from the 18th century, the earliest is from the beginning of the 16th century and the latest is from the 20th century.

Let's see facts why we can say that the library is significant: firstly, the numerous and rare Armenian printed volumes and manuscripts are conserved in an excellent condition. Secondly, though the research-team did not find any prominent rarity, the examination of prossesor registries may reflect on numerous and interesting coherency and unknown biographical items so far. This library subsisting properly from the 18th century can mirror realistically the cultural positions of the top intellectual layer in Erzsébetváros.